

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Rajta hagyta keze szemét? — A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai 4. köteteként megjelent „Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig” című kiadvány 98. sorszáma alatt közli Lévy Józsefnek Gyulai Pálhoz írt levelét. Ennek a levélnek utolsó mondatai az említett kiadványban így olvashatók: „Arany Nagyidai cigánya pár hét múlva megjelenik. Az első éneket olvastam. Rajta hagyta keze szemét.[?] Gyönyörű. Isten vele, másszor többet írok barátja L. József” (i. m. 130).

A *keze szemét* teljesen értelmetlen. A mellé tett kérdőjel mutatja, hogy a közlő is kételkedik az olvasat helyességében. Megállapíthatjuk, hogy az eredeti kéziratban bizonyosan *keze szennyét* (olv.: keze szennye) van írva.

1941-ben jegyeztem föl Csökölyben (Somogy m.) a következő mondatot: *A maga keze szennyébe jár.* Azt jelenti: 'a maga szötte-készítette ruhában jár'. Gigében (Somogy m.) ugyanezt a gondolatot így fejezték ki: *A magunk köpe nyálába járunk.* Azt jelenti: 'a saját magunk termelte, fonta, szötte, megvarrta ruhában járunk'. *Csak a magam köpe nyála:* 'olyan szőtt ruha, melyben pamut nincs'. A pamutot ugyanis boltban vették.

A maga keze szennyébe jár tehát azt jelenti: olyan ruhában jár, melynek lenjét a csöklő ember maga termelte, nyűtte, törte, tilolta, pellőgette (= 'a tilolólevélhez csapta, hogy a pazergya kipotyogjon belőle'), fonta (és közben nyálazta a fonalat, hogy ne legyen szálkás). Ezért mondták Gigében az ilyen ruhára: *A magunk köpe nyálába járunk.* — Ugyanis maguk is szőtték, maguk is varrták meg ruhának, s munka közben természetesen a fonónak, szövőnek és a varrónak rajta maradt a keze szennye a ruhán.

De a ruha anyaga és a ruha készítőjének nem csupán a *keze szennye* maradt a ruha anyagán és a ruhán, hanem meglátszott rajta munkájának a minősége is. Ugyhogy ez a kifejezés: *A maga keze szennyébe jár* Csökölyben és *A magunk köpe nyálába járunk* Gigében nem pejoratív hangulatú, hanem a dicséret, a büszkeség hangulata kíséri.

Ha tehát Lévy József a Nagyidai cigányok első énekének olvasása után azt írta Gyulai Pálnak: [Arany] *Rajta hagyta keze szennyét* — ezt a kifejezést Lévy az élő nyelvből vette, a dolgozó néptől tanulta; a falu népe ugyanis ruhája tetemes részének anyagát maga termelte és maga készítette ki ruhaanyagnak, maga is varrta meg, és ez a ruha anyaga készítőjének, megvarrójának lelkét büszkeséggel, örömmel töltötte el. Ezért tehette ez után a mondat után Lévy — a Nagyidai cigányok-ra gondolva — ezt a mondatot: *Gyönyörű.*

A MTSz. Debrecenből már egészen más vonatkozásban ismeri a fenti kifejezést, pejoratív értelemben: „*Most is hordod a keze szennyét: foltjait az ütéseknél v. helyét a sebeknek, melyeket attól a kéztől kaptál.*”

Molnoddal: hiba? — „A régi magyar drámai emlékek I.” (Akad. 1960) 642. lapján a „Szövegkritikai jegyzetek”-ben ki van javítva a „Comedia Ballassi Mennihart arultatásáról” (1566 vagy 1567) 382. sorában előforduló *molnoddal* szó „malmoddal”-ra.

A *molnoddal* azonban nem hiba, hanem szabályszerű alakja a *malom* szó -*d* birtokos személyragos alakjának, tehát nem szabad „javítani”, legfeljebb mai hangalakjára átírni, de akkor nem illik a „Szövegkritikai jegyzetek”-be, hanem inkább a „Nyelvi jegyzetek”-be, de oda is úgy, hogy meg kellett volna hagyni a szövegben a *molnoddal* alakot, és emitt azt kellett volna megmondani, hogy ma ez a XVI. századi *molnoddal* így van: *malmoddal*.

A *malom* szó ugyanis — KNIEZSA fejtegetése szerint — a következőképpen alakult ki nyelvünkben. Óhorvát *malynъ* > ómagyar *molun* > *molon* > *malon*. Ebből olyan összetételekben, amelyeknek második tagja *v*-vel kezdődött és a -*ban*, -*ba*, -*ból* határozóragos alakokban *malom-víz*, *malom-patak* — és tegyük hozzá — *malom vám*, *malomba* stb. lett, és elvonódott az új nominativus: *malom*. Figyelemre méltó, hogy ugyanabban a XVII. századi írásban, I. Rákóczi György birtokainak gazdasági irataiban (1640-ben), a 3. személyű birtokos sz. ragos alak így van: *molna* 'malma', -*n* határozó ragos alakja: a *molnon feleöl* = a malmon felül, mikor azonban *v*-vel kezdődő szó következik utána, *malom vambul* olv.: malom vámbul van.

Lángos = „Tűz (régí magyar szó)”? — Az általános gimnáziumok II. osztálya számára kiadott „Szöveggyűjtemény a magyar és világirodalomból” Zrínyi „Szigeti veszedelem” c. eposzának egyik verssorát magyarázva azt mondja, hogy a *lángos* „régí magyar szó” azt jelenti az említett helyen: 'tűz'. De a *lángos* sohasem jelentette azt, hogy 'tűz', és ma sem jelenti. A kérdéses és kétségtelenül megmagyarázandó Szigeti veszedelem-beli versszak így hangzik:

Halál formára jár bán törökök között:
Mint az *lángos harap*, ha nádban ütközött,
Mint a sebes vízár, ha hegyből érkezett ...
Oly kegyetlenségben Zríni most öltözött ...

Ez a versszak a XV. énekből való, az említett tankönyv 108. lapján olvasható. Mivel a szöveggyűjtemény összeállítója a *lángos* szót 'tűz'-nek értelmezi, ebből következik, hogy az utána következő *harap*-ot meg a *harap* ige jelentő mód jelen idejű egyes sz. 3. személyű alakjának tartják, és a verssornak az az értelme szerintük: 'amint a tűz harap, ha nádba ütközött', és nyilván így is tanítják a középiskolákban.

A *harap* azonban nem ige, hanem főnév az említett helyen. Ennek a *harap* főnévnek az a jelentése — mint a NySz.-ből is láthatjuk —, hogy 'avarban, tarlóban v. más gázos helyen terjedő tűz', és e jelentés példájául az említett Szigeti veszedelem-beli idézet is olvasható. A kérdéses verssornak tehát az az értelme: 'amint a lángoló avartűz, ha nádba ütközött' — és ez a sor teljesen azonos nyelvtani szerkezetű a versszak 3. soráéval: „Mint a sebes vízár, ha hegyből érkezett ...” A *lángos harap* tehát éppen olyan tulajdonságjelző alany, mint a következő sor *sebes vízár* kifejezése.

Megjegyzem, hogy tankönyveink nem fordítanak valami nagy gondot jegyzeteik helyességére. Ennek igazolására a most érvényben levő „Magyar

irodalmi olvasókönyv az általános iskolák VII. osztálya számára” c. tankönyvből idézek még egy példát. A tankönyv 60. lapján így hangzik a *bodnár* szó magyarázata: „Bodnár, bognár: kádat, hordót dongából készítő iparos”. — A *bodnár* azonban nem azonos a *bognár*-ral. A *bodnár* szláv jövevényszó, és ez csakugyan 'kádat, hordót készítő iparos, Böttcher'. A *bognár* azonban német jövevényszó, és azt jelenti: 'kocsigyártó'.

NYÍRI ANTAL

A görög nevek átírásának problémájához. (Egy Anatole France-fordítás margójára). — 1912-ben látott első ízben napvilágot Anatole France „A pingvinek szigete” című szatirikus regényének magyar fordítása. Nem sokkal később egy rövid méltatást olvashatott róla a közönség az EPhK 37 (1913) 204–205. lapjain. A méltatás a következő mondattal kezdődik: „Anatole France kétségkívül megérdemli, hogy műveit magyarul is olvashassák, fordításához azonban nem csak a francia nyelv ismerete, hanem műveltség is szükséges.” E megállapítás után a recenzióban antik, középkori és renaissance-korabeli nevek egész katalógusát találjuk, melyeket a fordító félreértett, vagy egyáltalában meg sem értett. Azóta csaknem ötven esztendő telt el. S a fordítás a Magvető Kiadónál 1956-os dátummal immár harmadszor is megjelent. Mi történt közben a nemcsak filológust, de minden művelt olvasót megdöbbenő, különös sajtóhibákkal?

A kérdésnek a francia filológiát illető vonatkozásait hagyjuk figyelmen kívül. Hagyjuk másokra az olyan „apróságok” kimutatását, mint amilyen — például — a *gyóntatók* következetes szerepeltetése a mennyei karok és rendek között a *hitvallók* (= *confesseurs*) helyett. Ezúttal érjük be a görög és latin nevek, s mitológiai utalások átültetésének vizsgálatával.¹

Az első csoportba azokat a neveket soroljuk, amelyeknél a fordító egyáltalán nem vette észre, hogy görög és latin nevekről van szó: *szent Modeste* (Modestus); *Paul Orose** (Orosius); *averne-i* (avernusi); *Parthenop** (Parthenopé); *aeneadok** (Aeneas utódai = a rómaiak); *Prudence** (Prudentius); *Fortunat** (Fortunatus); *Fésűles** (Faesulae); és így tovább. Mindjárt ezek után sorolhatjuk azokat a neveket, amelyekben a fordítónak rémlett ugyan valami görög-latin jelleg, csak éppen azt nem tudta bizonyosan, hogy a hagyományos francia átírásban kicsit furcsának tűnő név alatt ugyan ki is lappang. Ilyenek: *Polybeus** (Polybios); *Svétonus** (Suetonius); *Pentesilés** (Penthesilea); *Eryphyllos** (Eryphylé: e név átírásához elég lett volna a francia nyelv alapos ismerete is, hiszen Anatole France szövegében „la triste Eryphyle” áll, amiből nyilvánvaló, hogy Eryphylé nem lehet hím, mint a 136. lap *hím Sappho*-ja, ahol a közismert „mascula Sappho”-ra utaló Anatole France-i „la mâle Sappho” sajátságos átültetésével van dolgunk); *Cénis* (Caenis vagy Kainis); *Démokrates** (Démokritos); *Varias** (Varius); *Epicureus* (Epikuros); *Silénés** (Silénos);

¹ A felsorolásban csillaggal jelöljük azokat a neveket, amelyek hibás voltára már az EPhK cikkének csak monogrammal jelzett szerzője is felhívta a figyelmet.

és így tovább. A harmadik csokorba azok a nevek kínálkoznak, melyeknek a fordító által alkalmazott átírása immár egy jó félévszázad óta kiment a divatból, vagy éppen sohasem volt divatban: *Mercur* (Mercurius); *Sylla** (Sulla); *Virgilius** (Vergilius); *Horacius* (Horatius); *Églé* (Aiglé); és így tovább.

Vannak aztán mindezeknél különösebb, sajtóhiba szagú furcsaságok is, amelyekből egész panoptikumot állíthat össze egy leleményes kritikus-vállalkozó. Iktassunk ide ezekből is néhányat: *féniciai Dicé* (semmi köze Zeus-lánya Dikének Phoeniciához, a francia szövegben Dido királynőről van szó); *Nimos* (e derék férfiú viszont nem a „nymos” valamelyik összetett formájából rövidült, csupán Minóst, a Hádés bölcs bíróját akarja szimbolizálni); és így tovább. A legfeltűnőbb „sajtóhibát” azonban a 130. lapon találjuk. Margaritone, a derék középkori mester látomásaiban Apollók, Venusok és Danaék jelennek meg, mint a jövő festészetének kárhuzatos témái, — legalábbis Anatole France-nál. A fordítás nem éri be ezzel: *Danaidákat* láttat a szegény öreg festővel, „amint aranyeső elé tartják pompás ölüket”. Ötven Danaida, amint alvilági csöbreiket otthagya tolongva tartják ölüket az égből hulló eső alá; igazán barokk festő ecsetére érdemes kép, s megdöbbenően eredeti átértelmezése a mítosznak, — és tegyük hozzá: Anatole France-nak. Az olyan enyhén szólván nehezen értelmezhető fordításokra már ne is vesztegessünk sok időt, mint a 132. lapon előbukkanó *földi munkák*, melyek a vergiliusi sírversben szereplő „rura” s az Anatole France-nál található „les travaux de la terre” megfelelői kívánnának lenni (talán a nagy mantuai „égi” munkáival szembeállítva?!), vagy amilyen az idősebb Plinius *Természetes Történelme*, amelyben legalább a filológus-olvasó, ha nehezen is, felismeri a „Naturalis Historia” átültetését.

S végül: van valami a fordításban, ami a klasszika-filológia és a magyar nyelvészet szakembereit egyaránt kell, hogy elgondolkoztassa; s ez a latin—görög nevek átírásában mutatkozó zűrzavar olyan esetekben is, amikor sem félreértésről, sem sajtóhibáról nem lehet szó. Nézzünk csak három görög nevet: *Draco* — *Plátó* — *Gorgon*. Az átírás ugyanazon problémái merülnek fel mindhárom név esetében, s mindháromnál más megoldást találunk. A 44. lapon a *nimfa* és *szirén* mellett ott láthatjuk az egészen más elvet követő *scyllát*, s a megintcsak más elv alapján átírt *centaurt* és *kimérát*. Még érdekesebb a 140—141. lapok példája: a két egymásmelletti oldalon; szinte egy sorszinten, találunk egy *szíriai* és *syriai* formát. A 150. lapon *mythost* olvashatunk, s ugyanitt a *Délosz* képvisel egy egészen más elvet. A többször is olvasható *féniciai* szót még lehet a francia forma hatásával magyarázni, de az már kóros tünet, hogy a 120. lapon szereplő *sophismákkal* szembe tudunk állítani egy *amfiteátrum* és *Szirakuza* átírást. Olyan hibrid formákkal is találkozunk, mint *Lycomédes* vagy *Thucydides*; nem is beszélve a görög nevek általában rossz, s a latin nevek eleve megengedhetetlen ékezéséről, mint például: *Cornélius*, *Lycomédes*, *Svétonus*, *Dion*, *Homeros*, *Néréus*, *Cornélius Népos* — és így tovább.

Nem óhajtjuk ezt a szomorú gyűjteményt szaporítani, sem a tárgyalat Anatole France-fordítás állagából, sem más munkákból, amilyenek pedig, sajnos, szép számmal kínálnak erre lehetőséget. Azokat a vitákat sem kívánjuk érinteni, amelyek a görög nevek átírásával kapcsolatban folytak, és foly-

nak ma is. Csupán annyit befejezésül: itt volna az ideje, hogy az illetékes tudományágak képviselői megállapodjanak egy olyan átírási elvben, mely a tudós szakember s az egyszerű olvasó szemének egyaránt megnyugtató formában közli a görög neveket, s hogy egyáltalán véget vessünk annak a zűrzavarnak, mely e nevek kiejtését és átírását illetőleg mind a mai napig fennáll, sőt, ha lehetséges, egyre inkább növekszik.

HORVÁTH ISTVÁN KÁROLY